

46. Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.
47. Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): Історичне дослідження. – Фастів, 1998.
48. Котляр Ю.В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України: 1917–1925. – Миколаїв; Одеса, 2003.
49. Табачник Д. Українська Держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. – 1996. – № 7–8.
50. Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. – № 3–4.
51. Procyk A. Russian nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during Civil War. – Edmonton, Toronto, 1995.
52. Чоп В.М. Союз і змова: обставини підписання і розриву військово-політичної угоди РПАУ (махновців) та УНР (вересень 1919 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX.
53. Sysyn F. Nestor Makhno and the Ukrainian Revolution // The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. – Cembrige, 1977.

Summary

In the article the historiography aspect of the problem “South Ukraine in the context of the modern Ukrainian nation formation (the XIX – the beginning of the XX centuries)” is regarded. The stages of historiography process and the main trends of the problem studying are determined, the scientists’ achievements are described and research perspectives are outlined. It is emphasized, that Ukrainian historiography in the South Ukraine developed in the conditions of sharp struggle with the Russian official science, which didn’t recognize the Ukrainian character of this region.

Т. В. Винарчук

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В українському суспільстві триває гостре обговорення європейського вибору України. Численні історичні факти вказують на давню орієнтацію України на Європу, приналежність її до європейського світу. Зокрема, про європейський напрямок розвитку України, наявність традицій європейського права та демократії переконливо свідчить магдебурзьке право українських міст XIV–XVIII ст. Дія інститутів самоуправління відрізняло міста та правову систему України від Росії, в якій спроба реформування міського управління відбулася на початку XVIII ст. Російське та українське міське самоуправління мають різні джерела формування та концепцію. Так, право українських міст на самоуправління створювалося за європейським зразком, так званим магдебурзьким правом, хоча і має від відправного варіанту відмінності. Російське – формувалося на засадах місцевих традицій жорсткої централізації. Засновані Петром I магістрати та ратуші мали фіскальне призначення, сприяли скоріше зміцненню централізації управління, ніж розвитку міського самоврядування.

Історіографія наукових досліджень магдебурзького права українських міст нараховує майже 150 років. Ця історична проблема не залишалася без уваги дореволюційних та радянських істориків, в її бібліографії нараховується сотні публікацій. Огляд наукового доробку декількох поколінь істориків дозволить визначити напрямки, що потребують поглиблення вивчення, наукового аналізу сучасних вчених.

Чималий внесок у вивчення магдебурзького права міст України зробили дореволюційні історики, які зібрали та опрацювали великі обсяги джерельних матеріалів, опублікували їх. У Київському університеті св. Володимира напрямок наукових досліджень історії самоуправління міст започаткував у другій половині XIX ст. ординарний професор кафедри руського права М. Ф. Владимирський-Буданов. У 1868 р. вийшла його праця «Німецьке право в Польщі та Литві». Науковець також брав участь у підготовці видання Київської Археографічної комісії «Акты о заселении Юго-Западной России», підготував «Хрестоматию з історії руського права», яку тривалий час використовували у навчанні студентів університету. У результаті аналізу джерел вчений дійшов висновку, що магдебурзьке право руйнівно вплинуло на демократичний слов'янський устрій і не дало позитивних результатів [1, с. 24–37]. Праці М. Ф. Владимирського-Буданова справили значний вплив на формування поглядів молодих науковців Київського університету. Також негативно оцінювали результати впровадження магдебурзького права в українських містах О. О. Маліновський, Ф. В. Тарановський та інші.

У середовищі української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. набула поширення громадська концепція суспільного устрою. У теоретичних міркуваннях про переваги такої суспільної організації українські діячі зверталися до вивчення витоків та традицій громадського устрою у вітчизняній історії. Під впливом популярних суспільно-політичних ідей українські історики XIX – початку XX ст. ідеалізували громади та піддавали гострій критиці наслідки поширення магдебурзького права на українські міста. Наприклад, В. Б. Антонович вважав його механічно перенесеним на український ґрунт, що не було закономірним процесом розвитку українських міст. Запровадження німецького права, за висновками історика, призвело до насильницької руйнації давнього общинного устрою та єдності народу. Негативно оцінював магдебурзьке право в українських містах також видатний український вчений М. С. Грушевський [2, с. 59].

На відміну від українських дослідників XIX – початку XX ст. зарубіжні історики занадто перебільшували значення західного права в історії українського міського устрою. Зокрема, німецькі дослідники XIX – початку XX ст. стверджували, що до впровадження магдебурзького права в Україні, Білорусії, Чехії, Польщі та Литві не існувало міст в європейському розумінні. На думку західних науковців, у результаті впровадження магдебурзького права в українських містах сформувався устрій аналогічний німецькому [4, с. 122].

Необхідність спростування поглядів зарубіжних науковців визначила провідний напрямок досліджень історії міст радянських істориків. Наприклад, В. Д. Отамановський, дослідник історії міст Правобережної України, у статті «Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и магдебургское право» (1958) зазначав, що перед радянськими істориками стоїть нагальне завдання визначити спільні риси в процесі формування та розвитку українських і західноєвропейських міст, а також з'ясувати питання ролі магдебурзького права в становленні міст України [4, с. 123].

На підставі наукового аналізу давньоруських правових джерел, соціально-економічного розвитку міст висновки західних істориків заперечував академік М. Тихомиров. Відомий радянський вчений стверджував, що міста Київської Русі не поступалися західним містам у соціально-економічному та культурному розвитку та проходили той же самий шлях розвитку. На думку цього науковця, у давньоруських містах склався устрій аналогічний західним. Перебільшення ролі німецького права у виникненні міст піддав гострій критиці інший відомий радянський дослідник – член-кореспондент АН СРСР Б. Рибakov. Цей вчений з'ясував, що в X–XIII ст. давньоруські міста досягли високого рівня розвитку, виступали в якості центрів ремісництва та розвивалися за тими ж самими законами, що і міста Західної Європи [4, с. 123].

У радянській історичній науці склалася досить суперечлива і складна ситуація. З одного боку, перед науковцями постало завдання спростувати висновки про відставання розвитку українських міст від західноєвропейських. У свою чергу це надавало підставу для заперечення перебільшення значення магдебурзького права як передумови піднесення міст. З іншого боку, офіційна суспільно-політична ідеологія СРСР не дозволяла поглиблювати дослідження проблем магдебурзького права, адже міське самоуправління в українських землях запроваджувалося на засадах західноєвропейських правових традицій, що не вкладалися в рамки радянського історичного міфу про єдність та нерозривність історичної долі російського та українського народів. Водночас повністю ігнорувати та оминати увагою факт запровадження магдебурзького права історики не могли, через те що з ним пов'язана історія України декількох століть. Тому радянським вченим у наукових дослідженнях доводилося зберігати обережність і поміркованість, а самоврядування українських міст розглядати побіжно.

Радянські історики відповідно до марксистсько-ленінської методології зосереджувалися на соціально-економічних аспектах історії українських міст, питаннях класової боротьби, а проблемам управління та правового статусу уваги приділяли менше. Тривалий час магдебурзьке право в українських містах не відносилось до пріоритетних тем історичної науки, тому окремо присвячених праць цьому питанню в радянській історіографії практично немає. Науковці розглядали історію міст на різних історичних етапах, різних регіонів України і лише окремі розділи своїх праць присвячували особливостям управління та судовій системі міст, що мали право на самоуправління. У такий спосіб науковці намагалися обійти встановлені обмеження на дослідження історії магдебурзького права в українських містах.

Наукова полеміка щодо значення та впливу магдебурзького права на розвиток українських міст продовжувалася також і радянськими науковцями. Запровадження міського самоуправління за прикладом західноєвропейських міст дістало різну оцінку в працях істориків радянського періоду.

Наприклад, негативно оцінював наслідки магдебурзького права В. Д. Отамановський. Цей дослідник вбачав в поширенні права на самоуправління прагнення польських королів знищити самобутній український устрій, що сформувався на засадах давньоруського права. На думку цього історика, українському самобутньому устрою міст притаманно більше демократизму, ніж магдебурзькому. Давнім демократичним традиціям суперечило те, що судові та адміністративні функції у містах із самоуправлінням передавалися від громади органам, які обиралися або довічно, або шляхом кооптації, тобто без громади [4, с. 124]. Обґрунтування негативної характеристики наслідків запровадження магдебурзького права в українських містах зумовлене упередженістю та поверхневим

науковим аналізом. Дослідник робить акцент на принципах формування органів міського самоуправління, оминаючи увагою їх діяльність, вплив на соціально-економічний розвиток міст. Цілком очевидно, що висновки науковця визначили здебільшого не наукові факти, а ідеологічний підхід.

Варто зазначити, що незважаючи на певну ідеологізацію проблеми в радянській історіографії поширення набула позитивна характеристика результатів впровадження в українських містах магдебурзького права. Підставою для такого визначення стали факти, що свідчать про соціально-економічне піднесення міст відповідного періоду, зростання в них торгівлі та ремісництва. Наприклад, вчений Я. П. Кісь, проаналізувавши розвиток міста Львова в епоху феодалізму, відзначав, що міське самоуправління забезпечувало незалежність міст від державних урядників, захищало їх від цілковитого поневолення шляхтою та економічного розорення [3, с. 142].

О. С. Компан здійснила комплексне дослідження міст Правобережної та Лівобережної України другої половини XVII ст. Аналіз соціально-економічних та політичних передумов дозволив дослідниці визначити закономірність етапу запровадження в українських містах магдебурзького права. Дослідниця погоджувалася з висновками попередніх істориків та схилилася до позитивної оцінки впливу самоуправління на розвиток міст. На думку вченої, управління в містах з магдебурзьким правом дбало про добробут міста більше ніж в тих, що не мали самоврядування [5, с. 116].

П. М. Сас, дослідник історії українських міст епохи феодалізму, впровадження магдебурзького права пояснював об'єктивними передумовами – зростанням товарно-грошових відносин. Історик переконував, що в результаті поширення права на самоуправління склалися сприятливі умови для подальшого соціально-економічного розвитку міст України та збільшення торгово-ремісничої діяльності міщан [6, с. 112].

Питання соціальної структури населення, визначення класових суперечностей та боротьби пригнічених верств становлять невід'ємну складову досліджень історії українських міст та магдебурзького права. Наприклад, український історик В. А. Дядиченко наполягав: «Але дослідник повинен завжди мати на увазі, що міські органи управління, як і весь державний апарат феодальної доби, були органом класового панування експлуататорів над народними масами, знаряддям визиску і поневолення селян, біднішого міського населення, рядового козацтва українськими феодалами і міськими багатіями» [8, с. 289]. Подібна характеристика місця в суспільстві органів самоуправління характерна для більшості досліджень радянського періоду. Присутність у виборних органах міського управління представників заможних верств давало підставу історикам піддавати сумніву демократизм та ставити питання про обсяг самоврядування міст.

У радянських історичних дослідженнях українських міст соціальна боротьба відноситься до визначальних рис їх розвитку. Заперечувати соціальні суперечності не варто, але неправильно і перебільшувати значення цих процесів. Незадоволення діяльністю урядових структур, їх критика цілком природне явище, характерне для різних типів суспільств. В історії ще невідомі ідеальні уряди, яким вдалося задовольняти інтереси усіх прошарків населення. Проте необхідно визначити, на яких етапах і наскільки особисті потреби міської верхівки суперечили суспільним інтересам або співпадали з ними. Для характеристики соціальних конфліктів в українських містах належить з'ясувати їх причину, спрямованість незадоволення міського населення, його вимоги, що неможливо розглядати без урахування загальних соціально-економічних та політичних процесів на конкретному історичному етапі.

Незважаючи на певні недоліки, радянські історики мали значні досягнення в дослідженні магдебурзького права в українських містах. Наприклад, відомий історик Я. Д. Ісаєвич звернув увагу на те, що самоуправління українських міст мало свою специфіку. Він також зазначав, що магдебурзьке право пристосовувалося під місцеві суспільно-політичні умови, правові традиції, соціально-економічний рівень розвитку [9, с. 161].

П. М. Сас у праці «Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.» (К., 1989) визначив особливості формування органів міського самоуправління, їх складу та повноважень. Специфіку українського різновиду магдебурзького права історик обґрунтовує не тільки впливом місцевих умов. Вчений звернув увагу на те, що у правову практику Великого князівства Литовського магдебурзьке право перейшло від польських міст, які мали вже декілька варіантів, дещо відмінних від так званого німецького [10, с. 174. 185].

Викликають зацікавленість дослідження, в яких історики розглядали регіональні особливості міського самоуправління в Україні. Наприклад, вчений В. А. Дядиченко проаналізував структуру та склад органів міського самоуправління Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Історик визначив, що крім війта, бурмістрів, райців та лавників до міського управління входили городові отамани. На думку дослідника, городові отамани входили до складу міської, або сотенної старшини, але визначити їх місце в системі управління досить складно. Історик вказував на втручання у справи міського управління полкової та сотенної старшини, що оцінював негативно [8, с. 284]. У результаті поєднання козацької адміністративної системи з міським самоврядуванням у містах Лівобережної України склалася особлива структура управління. Проте залишаються невизначеними численні

питання щодо розмежування функцій органів міського самоуправління та козацької адміністрації, причин виникнення між ними суперечок, зміни місця та значення в соціально-економічному та політичному житті міст Лівобережжя органів міського самоуправління.

О. І. Путро здійснив дослідження самоврядування міст Лівобережної України другої половини XVIII ст. Науковець стверджував, що у другій половині XVIII ст. посилювалось втручання царської влади в міське самоуправління. Так, у всіх містах Російської імперії запроваджувалися загальні міські та шестигласні думи, до яких перейшла більшість адміністративних функцій магістратів та ратуш. На думку вченого, скорочення повноважень органів самоуправління свідчить про занепад магдебурзького права в українських містах [7, с. 70]. Пояснення кризи самоврядування як результату політики уряду Російської імперії обмежене, тому проблема вимагає з'ясування об'єктивних передумов занепаду магдебурзького права міст Лівобережної України другої половини XVIII ст.

Щодо міст Південної України історик О. І. Дружиніна визначила, що вони виникли в період занепаду магдебурзького права та посилення центральної влади. Управління містами Південної України формувалося на засадах російського міського управління і лише колонії іноземців, наприклад мариупольських греків, вірменська колонія «Нова Нахичевань», користувалися правом самоврядування [11, с. 175]. Тому магістрати та ратуші міст південноукраїнського регіону, які виконували функції управління, не мали нічого спільного з магдебурзьким правом.

О. С. Компан підійшла до аналізу регіональних особливостей магдебурзького права у площині соціально-економічних та політичних процесів держав, до складу яких входили українські землі у другій половині XVII ст. Порівняння Речі Посполитої та Росії дозволило визначити відмінності в суспільно-політичних процесах, які позначилися на розвитку міського самоврядування. Так, на Правобережжі відбувалося проникнення в органи міського самоуправління шляхти, яка в такий спосіб намагалася протистояти центральній королівській владі. На Лівобережжі, за висновками дослідниці, містам не загрожувала влада феодалів, тому вони поступово перетворювалися на «царські міста-посади» [5, с. 134].

Варто зазначити, що до компаративного методу в дослідженнях магдебурзького права зверталися історики другої половини XIX ст. Наприклад, Ф. В. Тарановський зробив спробу здійснити порівняльне законодавство у праці «Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи» (1897). Сучасний український історик С. І. Климовський не погоджується з критеріями, які обрав В. Б. Антонович для порівняння прав Києва з німецькими містами. Дослідник зазначає, що необхідно насамперед порівнювати ступінь самостійності міста відносно держави на порівнянних хронологічних відрізках [12, с. 80].

У науковій літературі достатньо глибоко проаналізовані питання соціально-економічного розвитку українських міст, становлення ремісництва, цехового устрою, піднесення торгівлі. Вчені визначили склад виборних органів самоуправління, велику увагу приділили характеристиці їх судової діяльності. Проте у переважній більшості праць все ж таки в центрі уваги знаходилася історія міст, а питання розвитку самоуправління не відносилися до головних завдань наукових розвідок.

Другорядність проблем магдебурзького права зумовили відсутність комплексного дослідження становлення і розвитку самоуправління українських міст на різних історичних етапах. Перед дослідниками постає велика кількість нез'ясованих питань, зокрема, специфіка українського самоуправління, його особливості в різних регіонах України. В історіографії залишається недостатньо обґрунтованою класифікація українських міст, у дослідженнях немає чіткого визначення відмінностей між магістратськими та ратушними містами в структурі органів управління, їх функцій та повноважень, пояснення законодавчої бази.

Розгляд проблеми в контексті західноєвропейських процесів дозволить визначити специфіку та закономірності розвитку самоврядування міст. Порівняння функцій та повноважень органів міського самоуправління України та західноєвропейських держав дасть можливість доповнити характеристику значення магдебурзького права, його впливу на соціально-економічний процеси на різних історичних етапах. Вимагає також поглиблення та систематизації зіставлення міського самоуправління різних регіонів України, відмінності в яких зумовили політичні та соціально-економічні чинники.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, у яких порушувалися питання історії магдебурзького права, залишається ще багато перспективних напрямків наукового дослідження проблеми. Із самоврядуванням пов'язаний тривалий період вітчизняної історії, тому це явище заслуговує на увагу дослідників і вимагає подальшого наукового аналізу та концептуального переосмислення.

Джерела та література

1. Бондарчук Т. І. Західно-руське право: дослідження і дослідники. – К., 2000.
2. Швидько А. К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв. – Днепропетровск, 1976.
3. Тхор В. І. Про стан вивчення історії міст України XVII–XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1974. – № 8.

4. Отамановский В. Д. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и магдебургское право // Вопросы истории. – 1958. – № 3.
5. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963.
6. Сас П. М. Деякі особливості міського самоврядування на Україні в XV–XVI ст. // Український історичний журнал. – 1982. – № 9.
7. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века. – К., 1988.
8. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959.
9. Ісаевич Я. Д. Город Дрогобыч в XVI – XVIII вв. // Города феодальной России: Сб. ст. – М., 1966.
10. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К., 1989. – 232 с.
11. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. – М., 1970.
12. Климовський С. І. До питання про «обмеженість» магдебурзького права середньовічного Києва // Український історичний журнал. – 1997. – № 4.

Summary

In historiography is presented plenty of the scientific studies in which the questions of history of city self-government were raised, but modern historians yet have many perspective directions of scientific research of the problem. In particular, specificity and regularities in the development of Ukrainian self-government in the context of Western Europe and determination of regional introduction of the Magdeburg right in different regions of Ukraine require more detailed study.

М. Д. Некоз, С. К. Бостан

ІСТОРИОГРАФІЯ ПЕРШОЇ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КАНАДІ

Розробка питань історії української еміграції до Канади має як наукове, так і практичне значення. По-перше, це допоможе у створенні об'єктивної історії України, по-друге, сприятиме зміцненню відносин між Україною та Канадою, а також дасть змогу з'ясувати феномен четвертої хвилі еміграції.

В історії української еміграції до Канади чітко виділяються чотири хвилі: перша – з кінця XIX ст. до Першої світової війни; друга – між двома світовими війнами; третя – після Другої світової війни і четверта після здобуття Україною незалежності.

Література з даної проблеми ще не була предметом не була піддана історіографічному аналізу, хоча деякі узагальнення мали місце. Мова йде про історіографічні огляди, які є у працях А.М.Шлепакова “Українська трудова еміграція в США і Канаді” [1] та М.Г.Марунчака “Історія українців Канади” [2]. Особливо треба виділити роботу П.Кравчука “Вони обрали Канаду”, в якій дається бібліографічний аналіз, огляд журнальних та газетних статей, які були надруковані на сторінках періодики України з 1870-х р. до початку Першої світової війни [3].

Вивчення літератури дає можливість виділити чотири періоди в історіографії даної теми. Перший період (кінець XIX ст. – 1917 р.). Праці того часу відрізняються тим, що їх автори були сучасниками тих подій, які відбувалися, в першу чергу це стосується О. Олеськіва. Ґрунтовно вивчивши умови різних регіонів земної кулі і можливість заселення їх українськими емігрантами, він прийшов до висновку про те, що найбільш придатними для них є вільні землі Канади. Свою першу брошуру він так і назвав – “Про вільні землі” [4]. Увагу істориків привертає ряд моментів, на які О.Олеськів звернув увагу одним з перших. Мова йде про причини української еміграції в кінці XIX ст. В роботі міститься характеристика різних регіонів, куди направлялись українські емігранти. На основі статистичних даних, аналізу кліматичних, соціально-економічних, політичних умов, умов праці й побуту, заробітків, стану ґрунту, автор приходить до висновку, що Бразилія непридатна для українських емігрантів. Зупиняючись на характеристиці перерахованих вище умов в Аргентині, Австралії, США, Південного Сибіру та на Кавказі, О. Олеськів відзначає, що такі оптимальний варіант для українських переселенців – це Канада. В роботі міститься ряд практичних рекомендацій про те, як і коли їхати, якою повинна бути сума первісного капіталу. Як свідчать факти, заклик О.Олеськіва до того, щоб колоністи вирушали за океан, навесні 1896 р. не залишився поза увагою. Чисельність прибулих українських емігрантів до Канади в той рік перевищила їх кількість за усі попередні роки.

Наслідком поїздок О.Олеськіва до Канади було також написання їм ще однієї роботи – “О еміграції” [5]. У ній він привів десятки імен українських емігрантів, які проживали у Вінніпезі, у провінціях Альберта і Саскачеван, та в інших містах. Цінність цієї роботи полягає в наявності певного конкретного історичного матеріалу, присвяченого життю перших поселенців у Канаді.